

Fra bonde til fisker

– omkring Færørenes overgang til et moderne fiskerisamfund
ca. 1880-1939

af Vagn Wåhlin

Museumsinspektør Jóan Pauli Joensen, Thorshavn, forsvarede 16. juni 1987 ved Aarhus Universitet for den filosofiske doktorgrad 4 bøger og 6 artikler som disputats under fællestitlen »Fra bonde til fisker«. I disse afhandlinger fremlægger doktoranden resultaterne af 10 års forskningsindsats omkring Færørenes overgang fra et traditionspræget og jordbrugsdomineret selvforsyningsamfund til et moderne markedsorienteret fiskerisamfund. Resultaterne er i oversigtbar form givet i bogen »Fra bonde til fisker. Studier i overgangen fra bondesamfund til fiskersamfund på Færørene, Thorshavn 1987«. Artiklen er en sammenskrivning af den skriftlige indstilling til fakultetet og Vagn Wåhlins indlæg som fakultetsopponent.

Museumsinspektør, fil. dr. Jóan Pauli Joensen startede sin akademiske karriere i Århus med at studere etnografi og historie, men færdiggjorde sine studier ved Lunds Universitet som etnolog, hvor han 1975 blev fil. dr. på en i tid, rum og problematik klart afgrænset afhandling »Færøske slupfiskere«. Det er en kærkommen forpligtelse for hans første universitet til forsvar for den filosofiske doktorgrad at antage resultatet af hans omfattende kulturhistoriske studier gennem 10 år om Færørenes problemfyldte forandringens vej fra det traditionsbundne selvforsyningsamfund til et mere moderne og markedsorienteret samfund med havfiskeri og fiskebehandling som dominerende næringsvej¹.

Intention, materiale og fremlæggelse

Skønt bogen *Færøske slupfiskere* (1975) ikke i sig selv er til bedømmelse hér, må den dog omtales, fordi den udgør afsættet til – og metodisk-

1. De 3 medlemmer af bedømmelsesudvalget, forskningsprofessor, D. Litt. *Kirsten Hastrup*, Aarhus Universitet, og akademilektor, dr. phil. *Hans Jacob Debes*, Academia Faeroensis, Thorshavn, med artiklens forfatter som formand, udformede i enighed en fælles og positiv fagkyndig indstilling til Det humanistiske Fakultet. Udvalget har gensidigt tilladt hverandre, men på hver enkelts ansvar at have denne indstilling og oppositionen som ramme for videnskabelige anmeldelser. Ansvar for eventuelle fejl er mit, ligesom kritik alene bedes rettet til mig.

tematisk delvis en modsætning til – de senere afhandlinger, som er udsprunget af det stort anlagte forskningsprojekt »Færøerne i slupptiden«. En række indledende studier i den eksisterende kulturhistoriske forskning og det registrerede primærmateriale førte 1975-79 doktoranden til *dels* en bevidst opprioritering af tidsperspektivet – og dermed af forandringer og socio-kulturelle processer – *dels* en udvidelse til *hele* det kulturelle rum med økonomisk-materielle, sociale og åndeligt/bevidsthedsmæssige aspekter inddraget. Som resultat heraf fremlagdes oversigtsværket »Färöisk folkkultur« (1980) og et par artikler (III + IV). Med fondsstøtte fra færøsk og dansk side kunne det egentlige forskningsprojekt påbegyndes, og dets målsætning 1979 formuleres således:

»Projektet er en etnologisk, historisk og strukturel undersøgelse af overgangen fra bondesamfund til fiskersamfund på Færøerne – frem til 1940, hvor den materielle, sociale og åndelige kultur undersøges som en integreret helhed. Den kulturelle variation, forandring og kontinuitet vil blive undersøgt med baggrund i produktionsapparat, produktionsformer, boligforhold, fritidsanvendelse, åndelige værdier, livsformer, levevilkår m.m. Dette vil blive anskuet geografisk i relation til den placering, som de forskellige bygder lå i i et bondebygds/fiskerbygds-kontinuum, samt i relation til de forskellige befolkningskategorier. De forskellige former for kulturelle udtryk og bevidsthedsformer vil blive undersøgt efter samme retningslinier (X,9)«.

Med museet, *Føroya Fornminnisavn*, som baggrundsinstitution indsamledes o. 9.000 sider fra i alt 227 geografisk, socialt og kønsmæssigt rimeligt fordelte informanter fra de relevante aldersgrupper med spørgeskemabesvarelser, interviews osv. vedrørende alle væsentlige livs- og samfundsforhold ca. 1900-1940 (V). Tillige blev hidtil ikke anvendt kildemateriale som amtsslægens rapporter, købmandsregnskaber m.v. benyttet, ligesom et omfattende og givtigt billedemateriale blev inddraget.

Her må det være tilladt med et lille hjertesuk over den moderne reproduktionsteknik, der i alt for mange af afhandlingerne forfladiger det fremragende fotografiske materiale, så at ofte kun de sort-hvide – og meget informative – stregtegninger af redskaber og arbejdsgang helt kommer til deres ret.

Bedømmernes foretagne stikprøver i de forskellige materialegrupper viser, at det er afbalanceret og kritisk behandlet og anvendt med et godt blik for dets karakteriserende og beskrivende kvaliteter i fremstillingen. Henvisninger, litteraturlister, billedtekster og hele det videnskabelige apparat er i orden og dokumenterer overblik og soliditet i arbejdet – bortset fra visse steder i afhandling X (1987), hvor billedteksterne er for tynde og

ikke al anvendt litteratur er med i listen. Men dette skyldes antageligt tidspresset med manuskriptet op til disputatsforsvaret og forhåbentlig ikke, at forfatteren fremover vil lægge mindre vægt på den dokumentariske akkuratesse.

Uden at forskningsprojektets store materialemuligheder dermed er færdigudnyttet er 3 bøger og nogle artikler derfra blevet fremlagt og indgår i disputatsen. Selvom det er rimeligt i hovedsagen at henholde sig til sammenfatningens 159 sider (X), så vil enkelte henvisninger til de øvrige arbejder her i teksten dog ske i kort form ved romertal – og til siden med arabertal – i forhold til de mere end 1.000 tryksider, som de 10 bedømte arbejder omfatter:

- I. »Lemperen« eller »Manden ombord«, Arv 31, 1975.
- II. Pilot Whaling in the Faroe Islands, Etnol. Scand., 1976.
- III. Trúgv og siðir í sambandi við neyt. Fróðskaparrit 26, Thorshavn 1981.
- IV. Tradition och miljö i färöiskt fiske (Tradition och miljö, ed. L. Honko & O. Löfgren), Lund 1981.
- V. (med A. Mortensen og J. Ravnsfjall) Føroyar i slupptíðini (redegørelse for indsamling om folkeliv). Fróðskaparrit 31. 1983 + bilag spørgeskema med samme navn (Spurnablað, 17) 1979 + Rapport om projekt: Færørene i slupptiden, ... 1983.
- VI. Dagligstuen, der ikke blev brugt. Forandringer i den færøske bolig i nyere tid. Folkelivs Studier 9, 1985.
- VII. Färöisk Folkkultur. En översigt, Lund 1980.
- VIII. Fiskafólk. Ein lýsing av føroyska húshaldinum í slupptíðini. Ann. Soc. Scient. Færoe. Suppl. VIII, Thorshavn 1982.
- IX. Folk og Fisk. En studie over produktion og miljø i klipfiskeberedningen på Færørene. Ser. Nordatlant., Aalborg 1985.
- X. Fra Bonde til Fisker. Studier i overgangen fra bondesamfund til fiskersamfund på Færørene. Ann. Soc. Scient. Færoe. Suppl. XII, Thorshavn 1987.

Fra det etnologiske udgangspunkt og den klassiske afhandlings klare afgrænsninger i *Færøske slupfiskere* (1975) har forfatteren udvidet sit perspektiv i tid, rum og samfundsmæssig spændvidde hen mod et *helhedssyn* eller en holistisk tilgangsvinkel, der igen har virket tilbage på delstudiernes spændvidde og almene relevans. Dette har imidlertid kun været muligt med baggrund i 3 forhold:

1. Færørene er et relativt lille samfund, –
2. forskningen om det ældre færøske samfund dækker mange sider heraf, men er dog overkommelig at gennemgå for et enkelt menneske, –
3. den kombinerede benyttelse af hidtil ikke anvendt arkivalisk materiale og det ny-indsamlede primærmateriale var overkommelig for den enkelte forsker, så at både de store linier kunne drøftes, og veldokumenterede dybdeundersøgelser kunne fremlægges.

Samtidig med, at opgaven har været omfattende, men dog overkommelig, er det forskningsmæssigt spændende, at det dog drejer sig om helhedssyn på et helt *selvstændigt* samfund med eget sprog, egen kultur, klar geografisk afgrænsning, egen økonomi osv. – dvs. det er *ikke* et lokal studie, men et samfundsstudie, der her foldes ud.

Men netop fordi forfatteren forsøger – og ofte med held – at hæve sine solide specialstudier op over deres egen horisont, havde man gerne set ham benytte sine konkrete erfaringer i en bredere diskussion om sociale transformationsprocesser og om, hvorledes forskningen overhovedet kan få tag i og begreb om sådanne uhyre komplekse foreteelser.

For i en bedømmelses knappe form at kunne få struktur på de mange givende resultater og endnu flere spændende perspektiver, som projektet og de fremlagte arbejder byder på, vil jeg i det følgende først gennemgå de mindre arbejder samlet og derefter behandle hver af de 4 bøger for sig.

Artikler og mindre arbejder – en karakteristik

Allerede i bogen *Færøske slufffiskere* (1975) beskrev J. P. J. fiskernes overtro – eller i hans sprogbrug, det supranormale – på skibet og ved fangsten på havet. Disse studier er udvidet i artiklerne IV og I, hvor samspillet mellem det overnaturlige i oplevelsessfæren og de ændrede sociale og økonomiske betingelser omkring havfiskeriet påvises. Nye figurer som »lemperen« og klabautermanden (I), der ikke tidligere har været kendt i færøsk folketro, kommer ind – måske under dansk/shetlandsk eller mere almen nordatlantisk påvirkning – som varselgivere. Overholdelse af en række normer og begrænsninger i sprog og adfærd og beskyttelse mod »onde øjne« og misundelse er forudsætninger for god fiskelykke. Der fremtræder en opfattelse hos fiskerne af, at der samlet kun er en vis mængde fiskelykke til stede, så at fremgang for én kan betyde tilbagegang for en anden. En central iagttagelse er, at overtro og magi ikke kun

er noget, som nedarves fra ældre samfundsformer, men at indlån og nydannelser finder sted på disse bevidsthedsområder, J. P. J. beskriver her forholdene med en kølig distance, som bærer præg af en empirisk videnskabelighed, der kan nærme sig til nedladdenhed. Netop moderne kulturvidenskab tager – som 1600-tallets præster² – sådanne oplevelsesverdener som lige så reelle, som andre oplevelsesmæssige og psykologiske livsområder.

Forfatteren opererer med en adskillelse mellem et økonomisk-rationelt »jeg« og et socio-kulturelt »jeg« hos færingerne. Men dele af hans eget materiale tyder på, at en sådan adskillelse længe ikke fandtes og måske netop var et væsentligt element i styrken og modstandskraften over for fornyelser i bygde-samfundenes kulturelle system. J. P. J. anlægger med udbytte i stigende grad et historisk perspektiv for at få afklaret forholdet og samspillet mellem miljø og tradition i fiskeriet. Begrebet tradition anvendes forståeligt nok her (IV, I, III) og mange flere steder. Dette og tilsvarende begreber, der er bindestreksbegreber til *kultur* – som den ældre enhedskultur, almue-kultur, folke-kultur, borger-kultur osv. – havde man gerne set diskuteret principielt og anvendt mere systematisk, bl.a. fordi netop bevidstgørelsen om tradition og kultur hos den færøske befolkning i de sidste 100 år er med til kvalitativt at ændre sådanne begrebers karakter fra beskrivende til agerende elementer.

I artikel III behandles den udbredte overtro omkring kvæghold og mælkeproduktion, hvor det parallelt til fiskerlykken på mange felter gjaldt om at værge sig imod misundelse og ondskab fra mennesker og troldfolk. Det økonomiske, sociale og kulturelle system omkring fangsten og fordelingen af grindehvaler er noget helt særegent for Færøerne. Dette behandles med solid historisk baggrundsorientering kompetent for et internationalt forum i artikel II.

Artikel VI er en særdeles helstøbt og vellykket afhandling om udviklingen i den færøske bolig. Først skildres faserne i udviklingen af den ældre hustype fra den middelalderlige røgstue med tilbygninger i længden med glasstue og kamre. Denne type forlades så omkring århundredeskiftet til fordel for det nye etagehus i 3 etager med husdyr og grovkøkken i den høje kælder, køkken og stue ovenpå og soverum på loftet. Typen er den samme hos velstående og småkårsfolk, men adskilles i størrelse og udstyr.

2. F.eks. færø-præsten *Lucas Jacobsen Debes* (1623-1675) i kapitlet »Om Spøgelse oc Satans Anfægtelse udi Færø« samt delvis i kapitlet »Om Færøs Indbyggerses Kvaliteter«, begge fra bogen *Færoe et Færoa reserata*, 1673, (optr. 1950, Facsim, 1963) der igen er udnyttet i *N. Andersen, Færøerne 1600-1709*, 2. korrigerede udg., 1964 – kap. X, s. 453f.

Hustypen slog først igennem hos købmænd og skippere og andre velstående folk sidst i 1800-tallet, men bredtes snart til alle sociallag antagelig i sammenhæng med jordbrugsnæringens relative tilbagegang og fiskerierhvervets fremvækst. Hustypen forekommer anmelderen at have lighedspunkter med vestnorske beboelser.

Artiklerne demonstrerer gode evner til på baggrund af dels en stigende helhedsforståelse af den færøske kultur, dels et omfattende materialekendskab i tid og socialt rum at perspektivere i færøsk dagligliv og forestillingsverden, i produktioner og i samlivet mellem mennesker.

Færøsk folkekultur

Bogen »Färöisk Folkekultur«, VII, fra 1980 bygger i hovedsagen på den tidligere etnologiske og kulturhistoriske forsknings resultater. Den er omfattende og varieret illustreret med gode billedtekster, og især i tegningerne af arbejdsgang og f.eks. kartoffeldyrkning gives megen og eksakt information, som både supplerer hovedteksten og bidrager til en indsigt hos læseren, der vanskeligt kunne være opnået ved en rent beskrivende tekst. Opbygningen af bogen er logisk i en række stramt disponerede kapitler, der i sammenhæng med den omfattende og kommenterede litteraturliste dokumenterer, at J. P. J. behersker den ganske omfattende eksisterende forskning og det udgivne primærmateriale til Færørenes kulturhistorie.

I bogen opereres med 3 epoker eller tidsfaser: ca. 1670-1800 (det ældre og stabile bondesamfund), det 19. århundrede til ca. mellemkrigstiden (overgangssamfundet) og efterkrigstiden eller den sidste generation (pengeøkonomiens og det moderne samfunds endelige gennemslag). Som det fremlægges her, virker opdelingen anvendelig, men læseren havde gerne set en diskussion af faseforskydning og usamtidighed, dvs. om hvilke faktorer der på hvilken måde satte forandringsprocessen i gang i nogle samfundssektorer, men ikke eller senere i andre, – kort sagt kunne man ønske mere *forklaring* omkring den sociale dynamik, dens årsager og konsekvenser. Som det foreligger, er der oftest i hovedsagen givet tilstandsbeskrivelser – endda op til 3 – af et bestemt emneområdes situation under de 3 epoker, og reelt er der for lidt om situationen i den sidste menneskealder. Det virker som om, J. P. J. er faldet for den indbyggede folkloristiske fejlslutning, at folkekultur kun var noget, »de gamle« havde, en opfattelse som kan hænge sammen med tidsafstanden og de mindre komplekse samfunds- og kulturforhold, der gør det nemmere at se og udlede nogle kulturelle mønstre og fællestræk vedr. det fortidige samfund.

Forfatteren forholder sig nøgternt og kritisk til den kulturhistoriske forsknings ideologisk og metodisk begrundede faldgruber, f.eks. i afsnit 14, s. 149f. om klæder og nationaldragt. Den sidste skildres klart som i sin nukendte form først at være fikseret i de første årtier af 20. årh., – men der gives intet forsøg på at forklare – hverken ved sammenligning til det øvrige Nordens nationaldragtbølge eller til andre færøske kulturelle revitaliseringer som f.eks. kædedansen – hvorfor den slog an blandt mere solide folk så sent. Kun få steder, f.eks. i afsnittet s. 172f. om dans og kvad, forsøges kortfattet en bredere forklaring.

Bogen er et pionér-arbejde og som sådant fortjenstfuldt, men også udstyret med dettes mangler. Med mindre færingerne er ophørt med at være et folk, eller anses for ikke længere at have en kultur, så savner vi stadig trods J. P. J.s bog en solid fremstilling af færøsk folkekultur, der ikke kun – som den foreliggende – har tyngden i bondekulturen, men også går i bredden vedrørende slupp-fiskeriets overgangssamfund og det moderne industrialiserede firkeri-samfund. Og netop J. P. J. har baggrunden for at kunne skrive dén kulturhistorie.

Fiskafólk

Bogen *Fiskafólk* (VIII, 1982) er skrevet på færøsk og tydeligt rettet til de mennesker, der som informanter har leveret store dele af det primære materiale til dens skildring af hverdagsliv, hushold og levevilkår for såvel de brede lag som de mere velstående under den overgangsfase til et moderne samfund, som forfatteren kalder slupp-tiden (jf. også X, 135) og placerer ca. 1880-1939.

Ved siden af det informative og levende-gjorte informant-materiale er her med kyndighed og sans for det centrale inddraget oplysninger fra købmandsregnskaber, embedslægernes rapporter, folketællinger osv., som samles til en mangefacetteret og broget mosaik, der i det hele dog er mere beskrivende end analyserende (VIII, 13). Der er her tale om fremlæggelse af den nødvendige grundforskning, som er J. P. J.s banebrydende bidrag til forståelse af og fremtidig beskæftigelse med færøsk kultur og hverdagshistorie, og som igen forklarer, hvorfor dette arbejde trods nogle mangler allerede og velfortjent er blevet en klassiker.

Hovedvægten ligger på den skildrede periode, men mange steder gives oplysende historiske tilbageblik for at forklare oprindelsen til beskrevne forhold eller redegøre for, hvori det specifikt nye ligger i et fænomen. Dvs. der foretages hyppige komparationer over *tid*, mens man savner

tilsvarende komparationer i geografisk og socialt *rum* til andre nordatlantiske samfund og til parallelle *funktioner* (f.eks. trucksystemet), til de beskrevne eller til lignende bagvedliggende samfundsmæssige *strukturer* (f.eks. klassemønstre). Iagttagelserne andetsteds om havskibe og teknik fra Shetlandsøerne og kommandostrukturer og overklassekultur fra Danmark antyder, hvad mere systematiske komparationer kunne bringe (X, 16) til afklaring af, hvad der var særegent færøsk, og hvad der var den færøske fremtrædelsesform for mere generelle træk i fortid og moderniseringsproces.

Gennem bogen føres vi fra jordbrugets verden med gårdstørrelser, udmark og indmark, græsning og høbjergning, kartofler, kvæghold og får, fjerkræ og tørveskær til kystfiskeriet fra robåde som en uløselig del af blandingsøkonomien og derfra til grindefangst og på fuglefjeldet. Husholdningen, boligen og hjemmetilvirkningen især af uld til strikning og vadmæl behandles. Ud og ind af dette mønster i billeder og beretninger vandrer mænd og kvinder, børn og gamle i hverdagslivets brogede mangfoldighed af gøremål og forestillinger, hvor linien bagud til forfædrenes levevilkår og livsholdninger var klar og meningsfuld, selvom også mange elementer var i forandring.

Men med (VIII, 238f.) handelen, pengene og fisketilvirkningen til eksport træder vi – efter monopolhandelens frigivelse 1856 – ind i den moderne verden, og forandringens vind over øerne tager til i styrke. Det skildres, hvorledes det kystnære fiskeri først med 8-mands både og efter 1900 med motorbåde øges stærkt, men hindres af fremmede trawleres overfiskning af de færøske vande. Fremtiden lå på det åbne hav under Island m.v., men dertil krævedes havgående skibe. 1872 begyndte nogle færøske fiskere fra Shetlandsøerne at købe brugte havgående slupper. Efter at vejen var vist, trådte købmandskapitalen til og organiserede både skibskøb og fisketilberedningen – særligt til klipfisk – på land og afsætningen til eksport, der fandt et niche-marked i katolske lande, særligt Spanien og Portugal.

Fra o. 1900 prægedes Færøerne stadig mere af det hav-baserede fiskeri. Skønt den gamle blandingsøkonomi af kyst-fiskeri og jordbrugsnæring beholdt sin betydning i de fleste bygder, og numerisk flere mennesker o. 1900 end o. 1800 levede primært af jordbrug, så fandt stadig flere mennesker – o. 1900 ca. 50 % af alle – deres hovednæring i fiskerisektoren. Det kom til at sætte sit præg på bygd livet, når mange af mændene store dele af året var på havet, og de unge kvinder som sæsonarbejdskraft arbejdede med fisketilvirkningen på landingsstederne som fiskepiger. Vi følger produktion og afsætning i fiskerisektoren, og det vises, hvorledes et gensidigt

økonomisk afhængighedssystem udvikles mellem *fiskeren*, der må købe på kontrabog hos *købmanden* og *købmanden*, der ved kun halvårlige lønafregninger benytter den ikke udbetalte løn som likviditetsreserve. Ved de store krak i 1930'erne blev den lønarbejdende fisker ofte den store taber i dette *trucksystem*.

Socialt opstod nye skillelinier. I stedet for jordbrugets naturlige lokale forrang for og givne indflydelse til de næppe mere end 100-200 solide kongsbønder og større odelsbønder og den deraf følgende sociale ordning i bygden, så blev delingen i kapitalejere og arbejdskraft det nye sociale ordningsprincip. Købmænd, redere, partsskipperne, bankfolk m.fl. placeredes snart klarere i den ene ende og fiskere, fiskepiger og løsarbejdere i den anden ende af det sociale spektrum.

Dette har J. P. J. belyst ved en dybdebehandling af bygden Tvøroyri, der netop voksede frem på kort tid til at blive landets 3.-største bysamfund. Her blev de kulturelle og sociale skillelinier klare, med en fåtallig dansk-kulturelt præget elite og en socialt og kulturelt konfus stor gruppe af tilflyttet arbejdskraft. Men Tvøroyri var herved også atypisk, idet de fleste fiskere og fiskepiger sæsonmæssigt vendte tilbage til hjembygden og dér igen gled ind i blandingsøkonomiens kulturelle bygde-system. Det bygdebaserede kulturmønster fik dermed en langsommere og mere glidende tilpasningsmulighed i forhold til de nye betingelser end f.eks. i Tvøroyri. Omvendt vil dette fremtræde som en traditionens styrke – især da dennes kulturelle værdier netop på den tid var indgået i de brede samfundslags bevidsthed gennem en systematisk bearbejdning og udbredelse via kulturelle og nationale bevægelser fra sidst i 1800-tallet. Nærmere overvejelser over disse savnes her (VIII, 472ff., jf. dog uddybende behandling i IX, 172-89 og X, 44-46 og 120-29), ligesom klassebegrebet indføres uden klare tanker om dets relevans og afgrænsning i færøsk sammenhæng. Det vises, hvorledes ny identitetsfølelse og nye sociale netværk til beskyttelse af de løsrykkede individer og familier hos lønarbejderne netop kommer først i Tvøroyri omkring en tidlig fagbevægelse fra 1920'erne og et endnu i dag lokalt stærkt socialdemokrati. Her kunne man have ønsket sig en udbygning af det *politiske* element i undersøgelserne, ligesom de hastigt voksende *nye mellemlag* af teknikere, kontorister, offentligt ansatte m.fl. ikke er placeret.

Trods indvendinger og kritik er *Fiskafólk* en bog af største interesse og betydning ikke blot for Færøerne, men i det hele for forskning i det faktiske forløb – set nedefra i hverdagslivets og almindelige menneskers perspektiv – af omfattende og dybtgående sociale forandringsprocesser

som industrialiseringen, der som vist af J. P. J. på Færøerne har sit modstykke i slupfiskersamfundets gennembrud.

Folk og fisk

Bogen *Folk og fisk* (IX, 1985) er skrevet på dansk og indeholder i stramt og afbalanceret form en række af indsigterne fra de omtalte artikler, fra Folkekulturbogen (VII) og især fra Fiskafólk (VIII), der her er fremlagt i let læselig, men dog mere gængs videnskabelig form. Det analytiske element er mere fremhævet, men stadig ligger styrken i *beskrivelserne* med baggrund i den solide empiri. En række af de faktuelle indsigter er allerede omtalt ovenfor og vil ikke her blive gentaget. Der stræbes imod ikke blot beskrivelser, men også forklaringer forstået som kausalitet, hvor man kan følge J. P. J. i den indirekte fremlagte opfattelse af betydningen af multifaktorielle forandringsmodeller. Alligevel fremtræder dog *befolkningsvæksten* igen og igen som et bagved liggende forhold – det havde her været på sin plads med en diskussion i forhold til nyere opfattelser af befolkningsvækst som årsag/virkning i sociale processer.

Skønt kvinderne hele tiden har været med i forfatterens kulturbillede – bortset fra på skibene – så fremtræder de her klarere med nye roller i fisketilvirkningen og ændret og øget ansvar over for børnene og husholdningen i de mange måneder, hvor mændene var på havet. Det centrale i bogen er de skarpere konturer af de økonomiske, sociale og mentale forandringer, som fiskerierhvervet medførte på landjorden og præciseringen af betydning af den nye arbejdsdeling og de nye sociale mønstre.

I det hele er *Folk og fisk* en nøgtern og velskrevet bog, der holder, hvad titlen lover.

Fra bonde til fisker

Afhandlingen *Fra bonde til fisker* (X, 159 s.) var oprindeligt blot tænkt som den efter disputatsreglerne krævede sammenfatning, når flere afhandlinger indleveres samlet til bedømmelse. Heldigvis udvidedes perspektivet med arbejdet, og vi fik en helt ny bog, som i sin knappe, men informative version og sit engelske summary vil udbrede kendskabet til forfatterens fortjenstfulde forskning til brede kredse.

I indledningen og næste afsnit præsenteres intentionen med hele forsk-

ningsprojektet, og der gives en sammentrængt redegørelse for afhandlingernes resultater. Forfatteren finder selv sin styrke i de empirisk begrundede resultater og beklager, at det mere isolerede forskningsmiljø på Færøerne ikke har dannet baggrund for en nøjere inddragelse af nyere tilgange fra f.eks. mentalitetshistoriens indsigter og heller ikke har fremtvunget mere systematiske komparationer på flere felter til nærtstående samfund.

Dernæst behandles i de to næste kapitler (X, 25-44) det gamle bondesamfund og forholdet mellem jordbrug og fiskeri i 19. århundrede. Gennemgangen af det ældre samfund kan kun blive en skitse og viser en bred læsning i og tilegnelse af den tilgængelige litteratur. Desværre har visse realfejl indsnegget sig. S. 26 er der sket en sammenblanding af Chr. IVs sproglige fornyelse af den gamle norske lov og Enevældens helt nye *Norske Lov*, der fik gyldighed også for Færøerne, ligesom sorenskriverembedet klart kan følges tilbage til 1500-tallet og ikke er en nydannelse fra 2. halvdel af 1600-tallet. Modsat J. P. J.s beskrivelse må man fremhæve, at det færøske indslag i lokaladministrationen – bortset fra skatteopkræverembedet, landfogeden – var dominerende, og disse færingers muligheder for at blive hørt i København var store op til begyndelsen af 1800-tallet.

Husholdet som form, selvforsyningen som materiel basis og bygdefællesskabet som integrerende helhed var som vist afgørende. Men J. P. J.s fremlagte indtryk af isolation og urystelig traditionalisme kan ikke holde. Modeskift i klædedragt og præsternes indlæg i tidens debat viser, at i hvert fald øernes elite blandt storbønder, præster og administrationsfolk fulgte godt med i danske og europæiske strømninger i 1600 og 1700-tallet. Den megen klage fra danske over færingerne konservatisme kan antagelig med fordel analyseres på linie med oplysningsfolkernes strøm af klager sidst i 1700-tallet og først i 1800-tallet over den danske bondes dørskhed, jf. f.eks. præsten Joachim Junges (1760-1823) skrift fra 1798 om »Den nordsjællandske Landalmues Character, Skikke, Meninger og Sprog«. I det hele bør vi nok undgå opfattelser af det ældre samfund som stabilt og traditionstynget – sådan *fremstilles* det ganske vist ofte af den umiddelbare eftertid i modsætning til denne eftertids store forandringer – men det behøver vi jo ikke at godtage.

Sammenholder vi periodiseringen i Folkekulturbogen (VII) med bemærkningerne (X, 134 midt) og grafen (X, 135) ses det, at der ikke er foretaget en afklaring af forholdet mellem det kvalitative tidsbegreb, der bruges til at betegne en periode eller epoke, og det rent kronologiske tidsbegreb, som betegner bestemte år eller før/efter et kronologisk givet skæringspunkt. Grafen bruger skiftevis samfunds/produktionsbetegnelse og tids/periodebetegnelse i et 3-delt system, mens s. 134 midt ved medta-

gelse af tiden efter 2. Verdenskrig har en 4-trins kvalitativ periodisering, men igen med et logisk slip mellem tid og samfundsform som beskrivende element. Dette kritiseres, fordi den historiske dimension inddrages konstruktivt med stigende styrke gennem forfatterskabet sammen med en fokusering på de centrale elementer i de sociale transformationsprocesser, og her er det vigtigt for både læser og forsker ikke at løbe sur i begreberne.

Et spændende aspekt er den danske stats tidligere subsidiering af hoseproduktionen – købt til flåden til faste priser – som måske har været medvirkende til, at ellers logiske forandringer, f.eks. en tidligere overgang til klipfiskeproduktion, *ikke* slog igennem (X, 31). Der ligger også en god iagttagelse (X, 33) i at vise interessespillet mellem præster, embedsmænd og de solide bønder i ikke at få røkket for meget ved den sociale orden i 1700-tallet, af hvis opretholdelse deres egen position afhang. Omvendt får dette læseren til at overveje, om ikke dette forhold kunne begrunde, at man kiggede nærmere på netop kongs- og odelbøndernes klasse-mæssige interesse i en revitalisering og bevarelse af de »gamle kulturelle værdier« sidst i 1800-tallet, da deres sociale position for første gang for alvor rystedes med sluppfiskeri-samfundets fremmarch (X, 129).

I de næste kapitler er en række synspunkter afklaret i forhold til tidligere, men dog genkendes fra VII, VIII og IX opfattelserne vedrørende sluppfiskersamfundets fremtrængen og forholdene mellem tradition og kontinuitet i den socioøkonomiske afbalancering af landbrug i forhold til fangst og fiskeri. Hjemmet behandles både som arbejdsplads og produktionssted, mens dets betydning i den mentale reproduktion ikke udvikles nærmere. Resultaterne fra forskningen i det supranormale fremlægges igen – her påpeges såvel overlevering som innovationen, mens det andet bevidsthedsmæssige hovedfelt i troslivet omkring kirken hævdes at være stabilt og uimodtageligt for forandringer før med vækkelsesbevægelsernes frembrud i 1920'erne. Problemerne med kredit og pengeøkonomiens langsomme gennemslag behandles solidt og nøgternt, men uden nye aspekter i forhold til VIII og IX.

Nyt er derimod forsøgene på at samtænke hele den mentale, finkulturelle og nationale side af transformationsprocessen i kapitlet »Folkekultur og borgerkultur – gamle og nye kulturmønstre«.

Næsten lidt modstræbende (s. 120) erkendes det, at der længe manglede et egentligt økonomisk og socialt borgerligt miljø, som kunne have båret en borgerlig kultur.

For anmelderen at se betød dette for det første, at den *danske* dominans

fik rollen som modstykke dels til en arbejderkultur, der bortset fra få steder ikke rigtigt blev til ngoet, dels til en nostalgisk midtsamlende færøsk national-kultur, som byggede på lån og overleveringer fra det jordbrugsdominerede bygdesamfund, der var på retur. For det andet blev Færøerne med tiden et moderne »fiskeri-industrielt« klassesamfund, men til denne dag uden en kulturel bevidsthed og en hverdagskultur, som svarede og svarer til disse realiteter. Den politiske kamp for selvstyre og det færøske sprogs først ligeberettigelse og siden dominans i forhold til dansk kom da til at udgøre det ægte engagerende element – men her vandt færingerne parallelt med, at den økonomiske modernisering og selvstændighed blev vundet. Herved rejstes et nyt spørgsmål: kunne færingerne have magtet den økonomiske transformation og senere økonomiske selvstændiggørelse, hvis ikke det var sket parallelt med en sproglig og politisk selvstændiggørelse?

Den færøske natur blev opdaget og »iklædt ord« og tolket i kunsten på en måde, som ikke virker nostalgisk.

Efter denne gennemgang af mere end 1.000 sider om Færøernes store transformation kan man ikke – trods al berettiget kritik af og modstand mod dansk embedshovmod og undertrykkelse – lade være med at tænke på, hvordan forløbet havde været, hvis russerne, amerikanerne eller englænderne (jf. Shetlandsøerne) gennem de 300 år fra enevælde til 2. Verdenskrig havde siddet på øerne i stedet for danskerne.

Afsluttende bemærkninger

Trods kritik og diskussion i det foregående skal der ikke herske tvivl om, at *Jóan Pauli Joensen* med de fremlagte værker har ydet omfattende, selvstændige og dybdeborende bidrag af afgørende videnskabelig værdi og forskningsmæssig kvalitet til forståelse af både hovedlinjerne i og en række aspekter af Færøernes kulturhistorie i bred forstand. Hans indsats er overordentlig fortjenstfuld både med at frembringe primærmateriale og i behandlingen deraf til afdækning af Færøernes overgang fra et mere lukket jordbrugsdomineret selvforsyningsamfund til et stadigt mere moderne, åbent og markedsorienteret fiskerisamfund med pengeøkonomi. Der er tale om et pionerarbejde af første rang af betydning ikke blot for forståelsen af Færøernes udvikling, men også med perspektiver for forståelse af andre nordatlantiske samfund under parallelle transformationsprocesser.

For denne overbevisende indsats modtager han velfortjent den filosofiske doktorgrad.